

Розділ 10

УДК 342.9 (477)

DOI 10.69842/prof2024.2.10

Олександра ГРИЩЕНКО

Alexandra HRYSHCHENKO

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF IMPROVING HIGHER LEGAL EDUCATION IN UKRAINE

Постановка проблеми. Організаційні засади удосконалення вищої юридичної освіти в Україні мають свою специфіку. Вища юридична освіта має бути направленою на здобуття професії юриста та конкурентних переваг в реалізації майбутнього правника в цій професії. З цією метою здобувачам вищої юридичної освіти спеціальності 081 «Право» має забезпечуватися: надання необхідних компетентностей у відповідній послідовності та систематизації; надання практичних навичок, зокрема шляхом участі в реальних ситуаціях, пов'язаних з юриспруденцією; застосування психологічних установок для формування гуманістично орієнтованого юриста; адекватна перевірка та оцінка здобутих компетентностей.

Методологія дослідження. Методологічний та теоретичний аспекти дослідження є взаємопов'язаними складовими концепції дослідження. Концепція дослідження ґрунтувалася на розумінні організаційних засад удосконалення вищої юридичної освіти в сучасній Україні як складного

утворення, що охоплює широке коло взаємозв'язаних правових, організаційних, соціальних і педагогічних проблем.

Мета статті – проаналізувати організаційні засади удосконалення вищої юридичної освіти в Україні.

Висновки. 1. З метою удосконалення вищої юридичної освіти в Україні слід встановити високі вимоги до закладів вищої освіти, які надають таку освіту. 2. Існує потреба у впровадженні реального стажування здобувачів вищої юридичної освіти. 3. Адаптувати правила проходження докторських шкіл (аспірантури) та докторантури відповідно до українських реалій. 4. Складовою удосконалення вищої юридичної освіти в Україні повинно стати підвищення ефективності правозастосовної практики кримінального законодавства в частині покарання неповнолітніх. 5. Здобувачі вищої юридичної освіти мають уміти доводити, що для отримання навичок практичної юридичної діяльності юристам необхідно зважати на інструментальну сторону законодавчої техніки.

Ключові слова: *організаційні засади, вища юридична освіта, здобувачі вищої освіти, майбутні юристи, бакалаврат, магістратура.*

Statement of the problem. The organizational principles of improving higher legal education in Ukraine have their own specifics. Higher legal education should be aimed at obtaining the profession of a lawyer and competitive advantages in the realization of a future lawyer in this profession. For this purpose, applicants of higher legal education in specialty 081 «Law» should be provided with: provision of necessary competencies in the appropriate sequence and systematization; provision of practical skills, in particular through participation in real situations related to jurisprudence; the application of psychological attitudes for the formation of a humanistically oriented lawyer; adequate verification and assessment of acquired competencies.

Research methodology. Methodological and theoretical aspects of research are interrelated components of the research concept. The research concept was based on the understanding of the organizational foundations of the improvement of higher legal education in modern Ukraine as a complex entity covering a wide range of interconnected legal, organizational, social and pedagogical problems.

The purpose of the article is to analyze the organizational principles of improving higher legal education in Ukraine.

Conclusions. 1. In order to improve higher legal education in Ukraine, high requirements should be established for institutions of higher education that provide such education. 2. There is a need to implement a real internship for students of higher legal education. 3. To adapt the rules for passing doctoral schools (postgraduate studies) and doctoral studies in accordance with Ukrainian realities. 4. Improving the effectiveness of the law enforcement practice of criminal legislation in terms of punishing minors should be a component of the improvement of higher legal education in Ukraine. 5. Applicants of higher legal education must be able to prove that in order to acquire the skills of practical legal activity, lawyers need to pay attention to the instrumental side of the legislative technique.

Key words: *organizational principles, higher legal education, students of higher education, future lawyers, bachelor's degree, master's degree.*

Постановка проблеми. У сучасний період розвитку суспільства фахова підготовка майбутніх правників здійснюється в контексті інтенсифікації запровадження в Україні європейських право-інтеграційних процесів. Вітчизняні науковці констатують, що це виявляється у розкритті основних наукових підходів українських і зарубіжних, перш за все, європейських вчених.

Вища юридична освіта має бути направленою на здобуття професії юриста та конкурентних переваг в реалізації майбутнього правника в цій професії. З цією метою здобувачам вищої юридичної освіти спеціальності 081 «Право» має забезпечуватися: 1) надання необхідних компетентностей у відповідній послідовності та систематизації; 2) надання практичних навичок, зокрема шляхом участі в реальних ситуаціях, пов'язаних з юриспруденцією; 3) застосування психологічних установок для формування гуманістично орієнтованого юриста; 4) адекватна перевірка та оцінка здобутих компетентностей.

Вища юридична освіта має специфіку: 1) юрист, а особливо адвокат, – це одна з найбільш психологічно обтяжуючих, стресових професій. Саме тому юристи-практики та вітчизняні вчені вважають доцільним тестування абітурієнтів на предмет відповідності їх психічних задатків професії юриста (адвоката); 2) вища юридична освіта є загальною спеціальністю для багатьох різних професій, а саме: нотаріусів, суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, юрисконсультів та є обов'язковою; 3) щодо деяких видів професій або посад, які також потребують вищої юридичної освіти, наприклад, для поліцейських наявність вищої юридичної освіти є дуже бажаною (Когут, 2021: 34).

Аналіз останніх досліджень. Розв'язанню актуальних проблем вищої юридичної освіти та процесу її удосконалення присвячені наукові розробки О. Грищенко, Ж. Дзейко, Т. Кагановської, Н. Когут, О. Єфремової, Н. Ільків та інші. Проблеми реформування змісту сучасної зарубіжної вищої юридичної освіти проаналізовано в працях О. Проскурняк та ін.

На сьогодні більшої уваги вітчизняних науковців потребують проблеми професійної підготовки майбутніх юристів в процесі здійснення правотворчості та форм права, які є результатом відповідної юридичної діяльності.

Методологія дослідження. Методологічний та теоретичний аспекти дослідження є взаємопов'язаними складовими концепції дослідження. Концепція дослідження ґрунтувалася на розумінні

організаційних засад удосконалення вищої юридичної освіти в сучасній Україні як складного утворення, що охоплює широке коло взаємозв'язаних правових, організаційних, соціальних і педагогічних проблем.

Методологічний концепт відображає взаємозв'язок методологічних підходів на організаційному, правовому, філософському, та конкретно-науковому рівнях. Теоретичний концепт слугує для визначення основних дефініцій щодо складових удосконалення вищої юридичної освіти в освітньому середовищі закладу освіти; організаційні умови удосконалення вищої юридичної освіти в Україні.

Методами дослідження були:

- теоретичні: вивчення правової, загальної педагогічної та спеціальної науково-методичної літератури; аналіз, систематизація, порівняння різних поглядів на досліджувану проблему, виявлення проблемних питань у процесі удосконалення вищої юридичної освіти в Україні;

- емпіричні: анкетування, бесіди, опитування з правової, організаційної та загальнонаукової тематики з удосконалення вищої юридичної освіти у вітчизняних закладах вищої освіти.

Мета розділу – проаналізувати організаційні засади удосконалення вищої юридичної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. На відміну від інших теоретичних гуманітарних спеціальностей, вища юридична освіта потребує викладачів, які б не лише працювали викладачами, але і паралельно займалися юридичною практикою. Принаймні, частково були задіяні в юридичних консультаціях, або були стейкхолдерами. Крім того, на відміну від інших спеціальностей, «викладачі правничих дисциплін змушені постійно відслідковувати багаточисельні зміни в своєму предметі – зміни законодавства, за що не передбачені спеціальні коефіцієнти доплат» (Когут, 2021: 35).

Специфіка професійної підготовки здобувачів вищої юридичної освіти в умовах як бакалаврату, так і магістратури в процесі набуття навичок юридичної діяльності нами була з'ясована під час дистанційного навчання (проведено опитування здобувачів вищої освіти денної форми навчання, під час воєнного стану в 2022-2023 н.р.). В опитуванні взяли участь здобувачі вищої освіти (18), які навчаються на спеціальності 081 «Право» з метою здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр» та 14 магістрантів цієї ж спеціальності.

За результатами дослідження зазначеної проблеми можемо констатувати, що для майбутніх юристів (бакалаврат) важливим є професійний досвід (28%), який передбачає наявність необхідних компетентностей, у магістрантів 54%; важливість навичок професійної практичної юридичної підготовки, які здобувачі вищої юридичної освіти набувають в процесі практичного блоку підготовки в умовах бакалаврату 44%, магістранти більш практико орієнтовані (62%) та знання чинного законодавства України важливим вважають – бакалаври – 80%, магістранти – 92%.

Як стверджує вітчизняна вчена Ж. Дзейко, здобувачі вищої юридичної освіти як бакалаврату, так й магістратури, освітній процес при вивченні різних освітніх компонентів має повною мірою розкривати: «поняття, види і принципи правотворчості, правотворчу техніку, суть, ознаки, структуру, функції і принципи законодавчої техніки; основні правила і засоби створення і систематизації законів, здійснення правової експертизи проектів законів, попередження і ліквідація колізій і прогалин в законодавстві, зв'язок законодавчої техніки та юридичної практики; світовий досвід у сферах правотворчості та законодавчої техніки, сучасний стан та основні тенденції розвитку законодавчої техніки в Україні та в інших державах» (Дзейко, 2021: 23).

Нині у вітчизняній вищій юридичній освіті впроваджується Болонська система. Саме тому в Україні проводиться практика вибіркового дисциплін (або освітніх компонентів), в т. ч. для підготовки майбутніх юристів. Проте, як обґрунтовує Т. Кагановська, чимало освітніх компонентів (вибіркового дисциплін), які, на наш погляд, «є системоутворюючими для будь-якого юриста перетворилися в необов'язкові, наприклад: екологічне право, земельне право, сімейне право, житлове право, природоресурсне право, адміністративний процес» та інші (Кагановська, 2014: 7-12).

Погоджуємося з Т. Кагановською, що дуже важливими є такі відносно нові галузі права як медичне право, безпекове право, Інтернет-право, які мали б надаватися здобувачам вищої юридичної освіти в тій мірі, яка є доцільною для будь-якого фахівця з юриспруденції. Вітчизняні вчені вважають, що термін «юридичної професії» потребує чіткого законодавчого визначення. Також вчена вважає, що необхідне встановлення значно вищих вимог до непрофільних закладів вищої освіти, які створюють юридичні факультети та інститути. Вважаємо слушною думку про те, що «надання послуг з вищої юридичної освіти має

відбуватися виключно у класичних чи спеціалізованих вищих юридичних закладах освіти» (Кагановська, 2014: 7-12).

Щодо вивчення кримінального права України, у вітчизняному освітньому просторі існує думка вчених, що необхідно збільшити кількість освітніх компонентів, які б вивчали загальну систему покарань, що можуть застосовуватися до повнолітніх злочинців (передбачено в ст. 51 КК України). Однак самого визначення цього поняття КК України не містить. Цей факт потребує теоретичного більш глибокого вивчення (Кримінальний кодекс України, 2001). До важливих аспектів кримінального права України, що вивчається в наш час також вітчизняні науковці вважають необхідним додати більш глибоке вивчення систему покарань. В. Меркулова в своїх працях обґрунтовує, що у кримінально-правовій науці під системою покарань прийнято розуміти «встановлений кримінальним законом і обов'язковий для суду вичерпний перелік покарань, розміщених у певному порядку за ступенем їхньої суворості» (Меркулова, 2002: 247).

Щодо кваліфікаційних випускних робіт. В 2021 році скасовані магістерські роботи як обов'язкові кваліфікаційні випускні роботи, як це мало місце раніше, наразі існує лише кваліфікаційний іспит з цілого ряду основних правових дисциплін в процесі фахової підготовки майбутніх юристів. На погляд вітчизняного вченого Н. Когут, це негативне явище, оскільки магістратура – це вищий рівень юридичної освіти, що може бути основою для вступу в докторську школу (аспірантуру), написання різних наукових, науково-практичних та законопроектних робіт та інше (Когут, 2021: 35).

Одним із завдань фахової підготовки майбутніх юристів вітчизняні науковці вважають досягнення здобувачами вищої юридичної освіти таких компетентностей як: «здатність застосувати загальні та спеціальні знання у сферах правотворчості та законодавчої техніки; здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми у процесі розробки та прийняття законів; здатність приймати обґрунтовані рішення при розв'язанні спірних питань, які виникають у процесі правотворчості та застосування законодавчої техніки; здатність використовувати вітчизняний та світовий досвід у сферах правотворчості та законодавчої техніки, поєднати досягнення юридичної науки з практикою, що складаються у цих сферах» (Дзейко, 2021: 23).

Погоджуємося з думкою О. Проскурняк, що володіння навичками написання наукових кваліфікаційних робіт, ґрунтовного аналізу законодавчих прогалин, аномалій та колізій, а також ґрунтовне поглиблене дослідження обраної тематики. Як правило, надає суттєві конкурентні переваги для магістрів права у сучасний період. Науковець вважає недоліком української вищої юридичної освіти брак стажування, заклади вищої освіти переважно не мають укладених договорів з юридичними компаніями та органами правозастосування щодо проходження стажування здобувачами вищої освіти з юридичних спеціальностей, що є необхідною умовою вищої юридичної освіти в більшості європейських країн в наш час (Проскурняк, 2016: 402–406). На думку Н. Ільків, впровадження юридичних клінік в межах самих закладів вищої освіти «передбачено українськими стандартами освіти, однак вони нерідко носять чисто формальний характер» (Ільків, 2021: 73–74).

Перспективами покращення якості вищої юридичної освіти в Україні вважаємо удосконалення роботи аспірантури та докторантури. Враховуючи, що в Україні «наразі в аспірантуру можна вступати для здобуття ступеня доктора філософії, а не кандидата юридичних наук, змінився, але, чітко не визначився підхід до спеціальності в межах якої може бути захищена така дисертація». Зауважимо, якщо раніше в межах галузі права можна було захищати кандидатську дисертацію по 12-ти шифрам спеціальностей, то наразі це одна спеціальність «Право» в межах гуманітарних наук. В цілому, такий підхід можна охарактеризувати з позитивного боку (Когут, 2021: 36).

У процесі фахової підготовки майбутніх юристів необхідно поглибити вивчення ознак, притаманних системі покарань, як доводить вітчизняна вчена Т. Денисова. До них вона вважає віднести такі: «1) вона встановлюється лише кримінальним законом; 2) перелік покарань, які утворюють систему, є обов'язковим для суду, тобто суд не може від нього відступити; 3) цей перелік покарань є вичерпним; 4) система покарань передбачає їх побудову у певному порядку за ступенем їх тяжкості» (Денисова, 2004: 25; Грищенко, 2021: 19).

В процесі удосконалення вищої юридичної освіти в Україні необхідно розглянути також й деякі аспекти роботи аспірантури. На думку Н. Когут «одним з недоліків законодавчого регулювання аспірантури є встановлення необхідності вступати в аспірантуру по-новому зі здаванням всіх іспитів у разі не захищення дисертації

в межах вже пройденого терміну аспірантури». Вчена обґрунтовує, що «попередня практика прикріплення до закладу вищої освіти без вступу в аспірантуру чи вже після її проходження на платній основі була більш демократичною та захищала права аспірантів» (Когут, 2021: 36).

На нашу думку з кожним роком все більше результатів наукових досліджень за наслідками захисту дисертацій, на жаль, не впроваджуються в практику. Вважаємо, що їхня значущість втрачається, оскільки практика та наука мають підкріплювати одна одну (Когут, 2021: 36).

У процесі викладання освітніх компонентів (дисциплін) в процесі фахової підготовки майбутніх юристів спеціальності 081 «Право» вважаємо за потрібне зазначити, що необхідно більше уваги приділяти правотворчості та законодавчій техніці, які розкриваються як правові категорії та елементи правової системи українського суспільства.

Маємо також констатувати, що нині в Україні немає фахових наукових видань з права категорії А. Цей факт доводить необхідність українським правникам публікувати свої наукові статті виключно за кордоном. Для здобуття вчених ступенів та наукових звань потрібно 2-3 статті категорії А. Проте, наукові видання зарубіжних країн не зацікавлені в публікації неактуальних для них українських досліджень. Саме тому статті вітчизняних вчених з юриспруденції часто відхиляються зарубіжними науковими виданнями з права. Щодо визнання українських дипломів з юриспруденції. Вони не визнаються в більшості країн ЄС. Юристи з вітчизняною вищою юридичною освітою мають проходити додаткове навчання для можливості ставати правниками в іншій країні (Когут, 2021: 37).

Професійна підготовка майбутніх юристів в Україні спирається на розкриття проблематики правотворчості, що здійснюється в напрямі її характеристики як складового елементу правоутворення. Вивчаючи види правотворчості (Загальна теорія права, 2015: 192) в процесі вивчення освітніх компонентів, як обов'язкових, так й вибіркових, обґрунтовується здійснення правотворчості та форм права, які є результатом відповідної юридичної діяльності. Проте більше уваги на заняттях приділяється питанням створення не лише законів та підзаконних актів, а й судових прецедентів, правових звичаїв, нормативно-правових договорів, правової доктрини. При вивченні законодавчої техніки, викладачі

мають розглядати її як різновид юридичної техніки. Юридична техніка на сьогоднішній день зі складової частини теорії права виокремилася у самостійну галузь юридичної науки. Важливим є той факт, що до розряду фундаментальних проблем правової науки та практики в освітніх компонентах розглядається юридична техніка у зв'язку практично з усіма видами юридичної практики – «законодавчою, правореалізаційною, інтерпретаційною, судовою, прокурорською, нотаріальною та ін.» (Дзейко, 2021: 24).

В умовах воєнного стану в основному діє змішане навчання та дистанційне навчання. В процесі дистанційного навчання здобувачі вищої юридичної освіти часто мають деякі труднощі. Особливо бакалавранти 1-2 років навчання.

Наголосимо на важливості самоорганізації здобувачів вищої юридичної освіти в умовах бакалаврату та магістратури в умовах воєнного стану у процесі змішаного та дистанційного навчання. Вітчизняні науковці (В. Меркулова) доводять, що здобувачі мають чітко усвідомлювати, що правові засади системи покарань у чинному Кримінальному кодексі України побудовано за принципом «від менш суворого до більш суворого покарання». Майбутні юристи спеціальності 081 «Право», на думку вченої мають спиратися на «спеціальні норми про кримінальну відповідальність та покарання неповнолітніх, які керується принципами справедливості, гуманізму, економії кримінальної репресії» (Меркулова, 2002: 206).

Поняття законодавчої техніки аналізується в контексті її застосуванні для створення законів як актів вищої юридичної сили. У процесі викладання освітніх компонентів (дисциплін) для здобувачів спеціальності 081 «Право» необхідно зважати на інструментальну сторону законодавчої техніки. Адже вона зумовлена сутністю права. Соціальне значення законодавчої техніки розкривається в контексті правотворчості та практичної юридичної діяльності. У процесі викладання освітніх компонентів (дисциплін) фахової підготовки майбутніх юристів важливо застосовувати правила і засоби законодавчої техніки, «що закріплюють, реалізують та захищають права і свободи людини і громадянина України з урахуванням загальнолюдських правових цінностей» (Дзейко, 2021: 24).

Г. Андрусак також доводить, що у процесі викладання освітніх компонентів (дисциплін) для здобувачів спеціальності 081 «Право» необхідно зважати на інструментальну сторону законодавчої техніки та надає порівняльну характеристику використання

законодавчої техніки в зарубіжних країнах «під час призначення покарання повною мірою забезпечується піклування про захист неповнолітнього від кримінального впливу і кримінального зараження, для чого максимально скорочується обсяг застосування до таких осіб позбавлення волі та застосовується альтернатива такому виду покарання у вигляді кримінально-правових заходів» (Андрусак, 2019: 118).

На думку вітчизняних юристів (О. Смаглюк, А. Павловської, О. Грищенко), в процесі викладання освітніх компонентів (дисциплін) майбутнім юристам, ефективність системи кримінальних покарань залежить від ефективності конструкцій кримінально-правових санкцій закону та ефективності реалізації цих конструкцій у судовій практиці (Смаглюк & Павловська, 2015: 185; Грищенко, 2021: 20).

Для нашого дослідження важливо спиратися на факт необхідності «підвищення професійного потенціалу працівників соціально-психологічної служби установ виконання покарань, органів пробації з питань забезпечення ресоціалізації неповнолітніх засуджених осіб шляхом розроблення та впровадження відповідних програм підвищення кваліфікації» (Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність. Узагальнення, здійснене Судовою палатою у кримінальних справах Верховного Суду України, 2003: 182).

Здобувачі вищої юридичної освіти в умовах як бакалаврату, так й магістратури мають уміти доводити, що для отримання навичок практичної юридичної діяльності майбутнім працівникам пенітенціарної служби необхідно працювати спільно з органами та службами у справах дітей, спеціальними установами і закладами, що «здійснюють їхній соціальний захист і профілактику правопорушень впроваджувати ефективні соціально-виховні технології, а саме гейткіпінг, як концепцію та механізм ухвалення рішень в інтересах дітей, основними елементами якого є проведення оцінювання ситуації неповнолітнього засобами комплексної оцінки його потреб; визначення спектру доступних послуг, що можуть надаватися фахівцями служби пробації; забезпечення функціонування системи нагляду, що здійснюється органом пробації за місцем проживання і навчання засудженого» (Шпортюк, 2020: 182; Грищенко, 2021: 20). Це обґрунтовано в відповідях на анкетування здобувачами вищої юридичної освіти бакалаврату (46%) та магістратури (58%).

Висновки. 1. З метою удосконалення вищої юридичної освіти в Україні слід встановити високі вимоги до закладів вищої освіти, які надають таку освіту. 2. Існує потреба у впровадженні реального стажування здобувачів вищої юридичної освіти. 3. Адаптувати правила проходження докторських шкіл (аспірантури) та докторантури відповідно до українських реалій. 4. Складовою удосконалення вищої юридичної освіти в Україні повинно стати підвищення ефективності правозастосовної практики кримінального законодавства в частині покарання неповнолітніх. 5. Здобувачі вищої юридичної освіти мають уміти доводити, що для отримання навичок практичної юридичної діяльності юристам необхідно зважати на інструментальну сторону законодавчої техніки.

Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо вивчення правових засад удосконалення вищої юридичної освіти в Україні.

Список використаних джерел

1. Андрусак Г.М. Кримінальна відповідальність неповнолітніх ЗВ законодавством зарубіжних країн. *Правова позиція*. № 4 (25). 2019. С. 114-119. DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-2.20>.

2. Грищенко О.П. Проблема набуття навичок юридичної діяльності щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні здобувачами вищої юридичної освіти в умовах бакалаврату. *Scientific and pedagogical internship «Introduction of modern European approaches and innovative methods for the training of qualified lawyers» : Internship proceedings, June 7 – July 17, 2021*. Wloclawek: «Baltija Publishing», 2021. Pp. 18-22.

3. Денисова Т.А. Кримінальне покарання та функції його призначення і виконання за законодавством України: навчальний посібник. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2004. 152 с.

4. Дзейко Ж.О. Основні сучасні наукові підходи у викладанні навчальної дисципліни «Наукові основи правотворчості та законодавчої техніки» при підготовці правників в контексті європейських правоінтеграційних процесів. *Scientific and pedagogical internship «Introduction of modern European approaches and innovative methods for the training of qualified lawyers» : Internship proceedings, June 7 – July 17, 2021*. Wloclawek: «Baltija Publishing», 2021. Pp. 22-26.

5. Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. С. 192.

6. Ільків Н.В. Практична підготовка правників як умова модернізації системи юридичної освіти. *Креативний простір*. 2021. № 1. С. 73-74.

7. Кагановська Т.Є. Взаємозв'язок між юридичною освітою і юридичною професією: українсько-європейський контекст. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. № 1137. Випуск 18. 2014. С. 7-12.

8. Когут Н.Д. Перспективи покращення якості вищої юридичної освіти в Україні. Scientific and pedagogical internship «Introduction of modern European approaches and innovative methods for the training of qualified lawyers»: Internship proceedings, June 7-July 17, 2021. Wloclawek: «Baltija Publishing», 2021. Pp. 34–38.

9. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

10. Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності. Одеса: НДРВВ ОЮІ НУВС, 2002. 250 с.

11. Проскурняк О.Г. Проблеми реформування змісту сучасної зарубіжної юридичної освіти (на прикладі США, Великобританії і ФРН). Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2016. № 845. С. 402–406.

12. Смаглюк О.В., Павловська А.А. Досягнення віку кримінальної відповідальності як ознака неповнолітнього... суб'єкта злочину. Вісник кримінального судочинства. № 2. 2015. С. 181–186.

13. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність. Узагальнення, здійснене Судовою палатою у кримінальних справах Верховного Суду України. Вісник Верховного Суду України. 2003. № 4. С. 12–35.

14. Шпортюк О.М. Основні аспекти підготовки майбутніх офіцерів органу пробації для роботи з неповнолітніми. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. Вип. 6 (162). Чернігів: НУЧК, 2020. С. 181–185.

References

1. Andrusiak, H.M. (2019). Kryminalna vidpovidalnist nepovnolitnikh ZV zakonodavstvom zarubizhnykh krain. [Criminal liability of minors ACCORDING to the legislation of foreign countries]. *Pravova pozytsiia. – Legal position*, № 4 (25), pp. 114–119. DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-2.20> [in Ukrainian].

2. Hryshchenko, O.P. (2021). Problema nabuttia navychok yurydychnoi diialnosti shchodo kryminalnoi vidpovidalnosti nepovnolitnikh v Ukraini zdobuvachamy vyshchoi yurydychnoi osvity v umovakh bakalavratu. [The problem of acquiring skills in legal activity regarding the criminal responsibility of minors in Ukraine by students of higher legal education under undergraduate conditions]. *Scientific and pedagogical internship «Introduction of modern European approaches and innovative methods for the training of qualified lawyers»* : Internship proceedings, June 7 – July 17. Wloclawek: «Baltija Publishing», pp. 18–22 [in Ukrainian].

3. Denysova, T.A. (2004). Kryminalne pokarannia ta funktsii yoho pryznachennia i vykonannia za zakonodavstvom Ukrainy: [Criminal punishment and the functions of its appointment and execution under the

legislation of Ukraine]: navchalnyi posibnyk. [study guide]. Zaporizhzhia: HU «ZIDMU» [in Ukrainian].

4. Dzeiko, Zh.O. (2021). Osnovni suchasni naukovi pidkhody u vykladanni navchalnoi dystsypliny «Naukovi osnovy pravotvorchosti ta zakonodavchoi tekhniky» pry pidhotovtsi pravnykiv v konteksti yevropeyskykh pravointehratsiinykh protsesiv. [The main modern scientific approaches in teaching the academic discipline "Scientific foundations of law-making and legislative technique" in training lawyers in the context of European legal integration processes]. *Scientific and pedagogical internship «Introduction of modern European approaches and innovative methods for the training of qualified lawyers»*: Internship proceedings, June 7 - July 17, Wloclawek: «Baltija Publishing», pp. 22–26 [in Ukrainian].

5. Zahalna teoriia prava: (2015). [General theory of law]: pidruchnyk [manual]. / Za zah. red. M.I. Koziubry. Kyiv: Vaite, p. 192 [in Ukrainian].

6. Ilkiv, N.V. (2021). Praktychna pidhotovka pravnykiv yak umova modernizatsii systemy yurydychnoi osvity. [Practical training of lawyers as a condition for modernization of the legal education system]. *Kreatyonyi prostir. – Creative space*, № 1, pp. 73–74 [in Ukrainian].

7. Kahanovska, T.Ie. (2014). Vzaiemozviazok mizh yurydychnoiu osvitoiu i yurydychnoiu profesiieiu: ukraïnsko-yevropeyskyi kontekst. [The relationship between legal education and the legal profession: the Ukrainian-European context]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriiia «Pravo» – Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin*, № 1137, Vypusk 18, pp. 7–12 [in Ukrainian].

8. Kohut, N.D. (2021). Perspektyvy pokrashchennia yakosti vyshchoi yurydychnoi osvity v Ukraini. [Prospects for improving the quality of higher legal education in Ukraine]. *Scientific and pedagogical internship «Introduction of modern European approaches and innovative methods for the training of qualified lawyers»*: Internship proceedings, June 7 - July 17, Wloclawek: «Baltija Publishing», pp. 34–38 [in Ukrainian].

9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. [Criminal Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VInformation of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2001*, № 25-26, st. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.Ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia 21.09.2024) [in Ukrainian].

10. Merkulova, V.O. (2002). Zhinka yak subiekt kryminalnoi vidpovidalnosti. [A woman as a subject of criminal responsibility]. Odesa: NDRVV OIuI NUVS [in Ukrainian].

11. Proskurniak, O.H. (2016). Problemy reformuvannia zmistu suchasnoi zarubizhnoi yurydychnoi osvity (na prykladi SShA, Velykobrytanii i FRN). [Problems of reforming the content of modern foreign legal education (on the example of the USA, Great Britain and Germany)]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*. – *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University*. Seriiia: Yurydychni nauky, № 845, pp. 402–406 [in Ukrainian].

12. Smahliuk, O.V., Pavlovska, A.A. (2015). Dosiahnennia viku kryminalnoi vidpovidalnosti yak oznaka nepovnolitnoho... subiekta zlochynu.

[Reaching the age of criminal responsibility as a sign of a minor... the subject of a crime]. *Visnyk kryminalnoho sudochynst Herald of criminal justice – Herald of criminal justice*, № 2, pp. 181–186 [in Ukrainian].

13. Sudova praktyka u spravakh pro zlochyny nepovnitnikh i vtiahnennia yikh u zlochynnu diialnist. Uzahalnennia, zdiisnene Sudovoioi palatoiu u kryminalnykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrainy. (2003). [Jurisprudence in cases involving the crimes of minors and their involvement in criminal activity. Generalization carried out by the Judicial Chamber in criminal cases of the Supreme Court of Ukraine]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy. – Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*, № 4, pp. 12–35 [in Ukrainian].

14. Shportiuk, O.M. (2020). Osnovni aspekty pidhotovky maibutnikh ofitseriv orhanu probatsii dlia roboty z nepovnitnimy. [Basic aspects of training future probation officers to work with minors]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T. H. Shevchenka. – Bulletin of the Chernihiv Collegium National University named after T.G. Shevchenko*, Vyp. 6 (162), Chernihiv: NUChK, pp. 181–185 [in Ukrainian].

.....

Олександра ГРИЩЕНКО

Alexandra HRYSHCHENKO

ORCID 0000-0002-3725-8094

ORCID 0000-0002-3725-8094

Кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри права,
філософії та політології
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: pravo3000@bigmir.net

PhD of Law, Senior Lecturer
of the Department of Law,
Philosophy and Political Science
T.H. Shevchenko National
University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: pravo3000@bigmir.net

.....